

ANA ADAMOVIČOVÁ
Ústav bohemistických studií
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
e-mail: ana.adamovicova@ff.cuni.cz
ORCID 0000-0003-4074-156X

VALENCE PARTIKULÍ NA ZÁKLADĚ DAT Z PRAŽSKÉHO MLUVENÉHO KORPUSU

VALENCY OF PARTICLES BASED ON PRAGUE SPOKEN CORPUS

ABSTRACT: The article deals with valency properties of particles in common spoken Czech. It is based on the material from the Prague Spoken Corpus (PSC), the first Czech spoken corpus. After a brief introduction of the input corpus material and the main results of the survey, it focuses on the description of the valency of particles, i.e. their ability to bind to other words in a sentence, or to a sentence as a whole, which is closely related to their place in the sentence order. Further focus is on the accumulation of particles within a sentence: from the syntactic point of view, it may be mainly textual, capturing only randomly repeating textual combinations of two or more particles next to each other, or systemic, which results in multiword particles. However, both kinds of processes point to combinatorial possibilities of particles. Finally, the immediate surroundings of all particles that occur in PSC is presented.

KEYWORDS: collocability, accumulation of particles, syntagmatic relations, multi-word items

KLÍČOVÁ SLOVA: kolokabilita, kumulace partikulí, syntagmatika, víceslovné jednotky

SŁOWA KLUCZOWE: kolokabilność, kumulacja partykuł, syntagmatyka, jednostki wielowyrazowe

1. Úvod

Definice valence najdeme v lingvistické literatuře povícero. Poměrně výstižná se nám zdá ta, kterou uvádí F. Čermák (1997, s. 182): „valence je systémový

syntagmatický (ve slovníku potenciální) vztah slova ke slovům za i před ním, jejichž interpretaci a formu predeterminuje, často i pomocí morfologického či lexikálního signálu¹. Ačkoli se valenční vztahy zkoumají hlavně u autosémantických slovních druhů – verb, substantiv a adjektiv, budeme-li usilovat o hlubší popis, a to nejen mluveného jazyka, neměli bychom opomíjet ani průzkum valence partikulí, jemuž doposud nebyla věnována téměř žádná pozornost. Souvisí to zřejmě i s dlouho přetrvávajícím přehlížením jejich funkce při strukturování jazykového projevu, neméně i s dosti nejednotným a vágním přístupem lingvistů k tomuto dlouho opomíjenému slovnímu druhu. Systematičtějším zpracování partikulí v češtině se od 80. let minulého století věnovali hlavně M. Grepl, O. Uličný a M. Nekula. Nutno však říct, že se jejich dosti propracované teorie málo opírají o skutečná data a rozsáhlou kontextovou analýzu. Partikule jsou přitom velmi frekventovaným slovním druhem a představují nedílnou součást každého běžného jazykového projevu.

O partikulích se již tradičně tvrdí, že nejsou syntaktickým členem ve výpovědi¹, většinou nenesou větný přízvuk², jsou tedy vypustitelné, aniž se naruší smysl sdělení. Na druhou stranu, představíme-li si naši komunikaci bez partikulí, výsledkem bude černo-bílý strohý obraz bez všech jemných odstínů zrcadlících stav mysli, náladu, vnitřní postoj mluvčího, jeho ne/zaujatost tématem, ochotu a připravenost něco sdělit. Obecně vzato by se dalo říct, že partikule má, na rozdíl na příklad od adverbia, především komunikační (pragmatický) význam a je specifickým „kořením“ jazyka.

Průzkum partikulí je zde omezen na jejich výskyt v Pražském mluveném korpusu (PMK), který stručně představíme v dalším oddílu (1.1), jakožto i přístup uplatněný při jejich identifikaci a následné analýze (1.2). Další části článku (2, 3) se zaměří na popis valence partikulí realizované přímo v promluvě. Na tu bychom podle mého soudu měli nazírat jinak než v případě autosémantických slovních druhů. Zde totiž vyvstává otázka, již lze považovat za otevřenou: do jaké míry je valenční potenciál částic zastoupen přímo v jazyce (*langue*), a do jaké míry je spíš výsledkem realizace v textu/promluvě (*parole*). V článku se tedy při použití autentických příkladů z kontextu zaměříme především na syntagmatiku a kolokabilitu částic, na jejich místo výskytu v promluvě a na jejich bezprostřední okolí. Jelikož se partikule, na rozdíl od interjekcí či frazémů, vždy těsně pojí s dalšími slovy či větou, o určitých vyšších či nižších preferencích takovýchto spojení jistě lze uvažovat.

¹ Např. i v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík et al. 2017) heslo o částicích začíná: „(...) synsémantická, neohebná funkční slova bez větněčlenské platnosti (...)“.

² V materiálu Pražského mluveného korpusu však většina intenzifikačních a expresivních partikulí ve větě přízvuk má: např. *fakt* si myslím, *stejně* je to hlupák, on si tu *klidně* spí apod.

1.1. Pražský mluvený korpus a výsledky analýzy dat

PMK je první referenční mluvený korpus češtiny o rozsahu tři čtvrtě milionu jednotek. Nahrávky zachycující autentický mluvený projev vznikaly v letech 1988–1996. Výzkumů se zúčastnilo 504 respondentů vybraných podle čtyř sociolingvistických parametrů: pohlaví, věku (spodní hranice 18 let) a vzdělání. Čtvrtým parametrem je typ promluvy, tj. monolog zachycující odpovědi na předem stanovená témata týkající se každodenního života (názory na rodinu, vzdělání, mezilidské vztahy, pracovní prostředí, úspěšný a šťastný život apod.), a dialog, tj. neřízený rozhovor dvou respondentů, kteří se znají, na jakékoli téma. Po věrném přepisu a ruční anotaci 15 015 promluv, tj. cca 150 hodin mluveného projevu (omezeném ovšem na Prahu a její okolí) na základě Kódovníku PMK³ byly v roce 2007 zveřejněny první výsledky, jež se staly podkladem pro *Frekvenční slovník mluvené češtiny* (Čermák et al. 2007 – FSMČ).

PMK nám poskytl řadu zajímavých a daty podložených poznatků z hlediska jazykových prostředků podílejících se na uspořádání běžně mluveného projevu:

- partikule jsou **třetím nejfrekventovanějším slovním druhem** v mluveném jazyce (13,51 %) po slovesech (17,89 %) a zájmenech (16,59 %), čili v průměru každé sedmé použité slovo v mluveném projevu je partikulí⁴;
- mezi 100 nejfrekventovanějšími slovy v PMK je pouze třetina autosémantických, dvě třetiny připadají na synsémantická slova – zájmena, partikule, spojky a prepozice;
- z autosémantik se mezi první stovkou nejfrekventovanějších slov nejméně vyskytují adjektiva – pouze dvě, a to až na samém konci seznamu (93. *dobrej* a 96. *jinej*). Dalo by se říct, že hodnotící funkci adjektiv v mluveném jazyce přebírají partikule a kvalifikující propoziční frazémy, např. *To je šílený*;
- na vysoké frekvenci tvarů partikulí se podílí poměrně malý počet lemmat: v PMK se vyskytlo **400 lemmat partikulí**⁵ (v češtině je ve skutečnosti kolem **450 lemmat partikulí**⁶);

³ Kódovník PMK sestavil František Čermák pro účely ruční anotace celého korpusu. Při jeho tvorbě byly využity základní publikace zpracovávající českou morfologii a syntax (SSČ, AMČ 1–3), jakož i některé další domácí i zahraniční práce zabývající se obecně morfologií, frazeologií, syntagmatikou, kolokabilitou a valencí (morfologie: Bauer 1988; Matthews 1991; další: Čermák et al. 2009 – SČFI; Čermák 1990; Čermák, Holub 2005).

⁴ Pro úplnost uvádíme frekvenční pořadí všech slovních druhů, frazémů a proprií, jejichž frekvenci jsme též sledovali, v PMK v procentech: 4. substantiva (13,33), 5. spojky (10,94), 6. adverbia (8,47), 7. prepozice (6,39), 8. adjektiva (5,21), 9. frazémy (3,56), 10. citoslovce (1,48), 11. číslovky (1,42) a 12. propria (1,09).

⁵ Srovnatelný počet lemmat jako partikule měly v PMK číslovky (480) a interjekce (339), zatímco výrazně méně lemmat měly spojky (267), zájmena (249), prepozice (199), citátové výrazy – např. *de facto* (168) a zkratky – např. FAMU (88).

⁶ Cca dalších 50 partikulí se v PMK buď nevyskytlo (jedná se o zastaralá či příliš knižní slova, např. *těž, žel, lautr*), anebo při revizi materiálu bylo zjištěno, že některá homonymní slova

- jen 20 % lemmat partikulí má však v PMK frekvenci vyšší než 100 výskytů; až polovina lemmat partikulí má tedy i zde, v mluveném jazyce, velmi nízkou frekvenci;
- prvními 20 nejfrekventovanějšími lemmaty partikulí v PMK je: *no, jako, tak, teda, prostě, třeba, a, že jo, asi, jo, taky, to, i, ale, vlastně, zase, no tak, už, eště, vůbec* – (poslední slovo má kolem 1000 výskytů);
- **téměř polovina lemmat partikulí (48 %) je homonymní** s dalšími slovními druhy – nejvíce homonymních lemmat je s adverbii (46 %);
- homonymie tvarů v kontextu promluvy je však ještě vyšší (64 %), z čehož je opět nejvíce partikulí homonymních s adverbii (36 %) a přibližně stejně se spojky (27 %) a citoslovci (26 %).

1.2. Identifikace partikulí a jejich hlavní funkce v kontextu

Materiál PMK a jeho následné zpracování, tj. rozsáhlá ruční anotace⁷, nám poskytl jedinečnou možnost popsat funkce a význam partikulí v bezprostředním autentickém kontextu a v úzu, tj. tam, kde se přirozeně vyskytují. Kontext užití je rozhodujícím kritériem pro jejich identifikaci a umožňuje jednak osvětlit kontextovou podmíněnost vzniku nové funkce řady homonymních výrazů, jednak ilustrovat procesy partikulizace četnými autentickými příklady.

V případě zkoumání partikulí jde o zcela klíčový přístup: vzhledem k vysokému procentu homonymních tvarů řady partikulí s dalšími slovními druhy je jejich automatická identifikace dosti nepřesná a zavádějící. Analýza rozsáhlých kontextů, v nichž partikule často vznikají změnou funkce ve výpovědi, umožňuje zachytit je v jejich přirozeném okolí.

Pražský mluvený korpus je tedy první český korpus, který nabízí plné, systematické a pečlivě ověřované tagování všech svých forem, kde se u každého slovního druhu hlouběji rozlišuje až desítkou dalších kategorií. V případě partikulí Kódovník PMK počítá s 6 pozicemi (viz Příloha).

Připomeňme si nyní nejčastější funkce partikulí v promluvě, které jsou doloženy v materiálu PMK. Obecně lze říct, že až na výjimky jde o jakýsi pragmatický komentář různého typu:

- většina funkcí je těsně spjatá s vyjádřením **postoje** mluvčího vůči obsahu sdělení či partnerovi v promluvě;

byla v PMK anotována pouze jako adverbium (např. *zdaleka*; ve větě *přišel zdaleka* jde o adverbium, avšak ve větě *to zdaleka není všechno* jde o partikuli).

⁷ Pokud je nám známo, od doby vzniku PMK nebyl žádný další korpus ručně označován v takovém rozsahu a vzhledem k pracnosti manuálního značkování pravděpodobně už ani v takovém rozsahu označován nebude.

- dominantními funkcemi jsou funkce **modální** přes celou škálu funkcí **faktuálních** (např. *asi, celkem, fakticky, jaksí, například, prej, taky*), **intenzifikačních** (např. *absolutně, aspoň, hlavně, i, obzvlášť, vůbec, zrovna*), **expressivních** (např. *čistě, hezky, konečně, naprosto, pomalu, vono, zkrátka*), **emocionálních** (např. *bohužel, co dyž, eště, eště že, naštěstí, normálně, zaboha, zaplaťpámbu*) až po funkci čistě **kontaktní** (*jo, že jo, vid*);
- neméně důležitou je funkce **referenční** odkazující k různým úsekům promluvy (např. *jinak, naopak, vlastně, zase*);
- nelze nezmínit i nadužívání některých výrazů (populárně značených jako „berličky“ či slova výplňková, **expletiva**; vesměs jde o nejfrekventovanější slova, např. *jako, teda, prostě*).

Kontextová analýza též ukázala, že při běžně mluveném projevu mluvčí jakoukoli komunikační nejistotu vyvolanou hledáním lepšího formulačního obratu či snahou o lepší uchopení myšlenky často „maskuje“ partikulemi, které v těchto situacích používá ve vyšší míře, často i mimoděk. Nejfrekventovanější partikule lze označit za konvenční jazykové prostředky zaručující především plynulý tok promluvy ve všech fázích komunikace. V případě funkčního posunu, při němž u homonymních slov dochází k nabývání nového významu v promluvě, lze mluvit i o jazykové kreativitě a vynalézavosti, jež proces partikulizace často doprovází. Data z PMK ukázala, že se řada původních adverbií mnohem častěji v kontextu promluvy užívá ve funkci partikule.

2. Valence partikulí

Díky pracné ruční anotaci celého korpusu, jež umožnila zjednoznačnění partikulí v kontextu promluvy, jsme získali cenný materiál. Už samotný fakt, že se na rozdíl od interjekcí či frazémů partikule vždy **těsně váže** ke slovu či k větě a nikdy nestojí samostatně, nás vede ke snaze vystopovat jejich valenční preference. Tím především rozumíme jejich schopnost vázat se s dalšími slovy ve výpovědi, anebo s celou výpovědí, což těsně souvisí i s místem jejich výskytu.

V Kódovníku PMK (viz Příloha) je valenci věnována 4. pozice. V kontextu promluvy se však partikule často vyskytují v různě dlouhém řetězení, a proto se v dalších částech článku nejprve podíváme na vnitřní syntagmatiku a kumulaci partikulí (2.1), dále na kombinace partikulí s větou, anebo se slovem (2.2) a v závěrečném oddílu (3) představíme bezprostřední okolí všech partikulí, které se vyskytly v PMK.

2.1. Vnitřní syntagmatika partikulí: víceslovné partikule

Kolokabilita je obecná schopnost slova pojit se v textu s jinými slovy. Tato spojitelnost nebo kombinovatelnost může probíhat v rámci celého paradigmatu či jeho jednotlivých členů s celými jinými paradigmaty či jejich členy. Kolokace (spojení slov) je původně pojem J. R. Firtha, který dál byl propracován M. Joosem (Filipec, Čermák 1985, s. 49, 57). Slova, jež spolu vytvářejí kolokace, vzájemně vykazují různé stupně kompatibility. Můžou spolu souviset jen gramaticky, pak mluvíme též o koligaci, anebo gramaticky i sémanticky, což je předpokladem pro široce pojaté třídy kolokací. Pro kolokace je tedy příznačné, že je obtížné definovat je pouze sémanticky, protože se gramatická a lexikální rovina v nich přirozeně prolínají. Tuto spojitost zahrnuje valence slova, spojující v sobě předpoklady morfologické, ovšem také sémantické a syntaktické. Kolokace dále lze dělit na systémové (ustálené; např. *jen aby*), textové (vznikající ad hoc v textu / / promluvě; např. *zrovna ten, právě teď*), a případně kombinované, textově-systémové tvořící přechod mezi termínovými a běžnými kolokacemi (Čermák 2001, s. 228–229).

Systémové víceslovné partikule byly poprvé ručně označeny v materiálu PMK. Vůbec poprvé se tomuto gramaticko-lexikálnímu jevu soustavně věnoval F. Čermák ve 2. svazku *Slovníku české idiomatiky a frazeologie* pojmenovaném *Výrazy neslovesné*. Tento svazek obsahuje několik typů neslovesných frazémů, a to frazémy nominální zahrnující substantivní, adjektivní a zájmenné frazémy, dále frazémy adverbiální, a konečně také frazémy relační zahrnující prepozicionální, konjunkční, deiktické a partikulární frazémy. Relační frazémy, které nás zde budou zajímat nejvíce, mají za základ složené výrazy gramatické povahy, jejichž funkce ve výpovědi však odpovídá jednoslovným výrazům synsémantickým. Tyto výrazy různým způsobem modifikují řídicí substantivum, verbum, popřípadě adjektivum či adverbium, anebo také celou výpověď. Jen zčásti jde o výrazy čistě nocionální, většinou jejich význam či celkové vyznění má hodnotící nebo intenzifikační ráz. Z hlediska stylu je pro ně příznačná příznakovost a expresivita.

Víceslovných partikulí je mnohem méně než jednoslovných: poměr lemmat v PMK je zhruba 2/3 jednoslovných k 1/3 víceslovných, frekvence jejich tvarů je však mnohonásobně nižší, jak znázorňuje následující tabulka:

Jednoslovné nehom. part.		Víceslovné nehom. part.	
teda	4678	že jo	2542
prostě	3924	no tak	1144
asi	2438	přece jenom	209
taky	2257	třeba i	141

Jednoslovné nehom. part.		Víceslovné nehom. part.	
vlastně	1784	nebo tak	77
vůbec	1068	nebo co	54
spíš	615	ne že ale	41
vid'	478	když už	36
snad	477	jen tak	35
hlavně	388	až tak	28

Tabulka 1. 10 nejfrekventovanějších jednoslovných a víceslovných vlastních (nehomonymních) partikulí v kontextu PMK

Nízká frekvence těchto výrazů může být způsobena i metodologickými nejasnostmi ohledně zařazení těchto slov, což na druhou stranu může být dáno velkou mírou jejich splývavosti s jinými slovními druhy, především frazémy či víceslovnými spojkami. K tomu, abychom jistou jednotku začali vnímat jako víceslovnou, musíme mít oporu v úzu. Tyto jednotky sice vznikají častým opakováním téže kombinace, pouhá kumulace jednoslovných výrazů však nemusí být dostatečným důvodem k tomu, abychom jí přiřadili statut víceslovnosti, respektive ustálenosti.

Řada víceslovných partikulí je homonymní s frazémy: zatímco frazém stojí samostatně (**no a? to teda!**), víceslovná partikule (ať systémová, nebo textová) se vždy váže k určitému úseku věty či ke slovu (*když to slyším, tak sem úplně z toho nepřičetná ... no a já říkám „právě prostě“ pořád, což teda úplně to někdy nechápu; ...šťastný život bez psychickýho vyrovnání, no a to psychický vyrovnání, to spočívá zase rozhodně.../.../ i na tý ekonomický stránce...; já sem nemohla spát přes tu bouřku, to teda skutečně sem nespala*). Po dlouhých debatách jsme např. velmi četnou kombinaci *no + a* ze seznamu ustálených víceslovných partikulí vyřadili, ačkoli je její frekvence v PMK velmi vysoká (1187 výskytů). Shodli jsme se na tom, že je *no a (co)* v některých kontextech frazémem ve významu *co má být*. Ve většině případů pouhá kombinace *no_a* měla pouze navazující funkci ve vyprávění a nejčastěji šlo o dvě partikule, anebo partikuli a spojku.

Víceslovné partikule představují otevřenou třídu, která se pozvolna rozrůstá: z náhodných textových kumulací vznikají systémové, ustálené – prvním předpokladem je jejich vysoká frekvence a časem i lexikalizace dané jednotky, která má svou jedinečnou sémantiku, pomocí níž mluvčí zaujímá jistý postoj (*jen jestli* – pochybnost, *jen aby* – obava a přání, *už aby* – přání, touha, *ne aby* – hrozba, *co kdyby* – návrh, přesvědčování, *ještě že* – úleva, *co když* – obava, *no tak* – váhavost, distancovanost, *když už* – dodatečné přitakání, rezignovanost apod.). Většina se vyskytuje bezprostředně vedle sebe, pojí se s větou v iniciálové pozici. Distanční

pozice druhého komponentu zřejmě není tak častá, vyskytuje se hlavně u těchto výrazů: *co-to, čím-tím, kudy-tudy, ať-co*.

Pokud jde o kombinace, je zřejmé, že se většinou kombinují krátké spojky: *a, i, aby, ani, ať, dyž, dyby, jak, nebo*, že a partikule, případně adverbia: *eště, jen, možná, nák, přece, spíš, takle, už*. Nejméně častou kombinací je kombinace dvou partikulí, případně adverbia – *přece jen(om)* – jinak poměrně dosti frekventované víceslovné partikule. Je zajímavé, že některá slova (převážně jde o spojky a partikule – jedinou výjimkou je imperativ *dejme*) mohou stát jen na začátku spojení: *a* – 14krát jen první pozice, *nebo* 4krát, *ať, čím, ne* 3krát, *ani, přece, že* 2krát, *eště, hlavně, dejme, no, už, kdyby* jednou, zatímco některá slova zase jen na konci spojení (zde se kromě spojek a partikulí vyskytují hlavně adverbia): *aby, potom, přitom, takle, možná, jesi, spíš*. Část výrazů může však stát jak na začátku, tak i na konci spojení, např. *co*:

co dyby, *co* dyž, *co* možná, *co* to vs. *ať co*, nebo *co*, podle toho *co*; dyž: **dyž** tak, **dyž** už vs. *co* **dyž**, kór **dyž**; jak: **jak** to že vs. *ať* **jak**; jen: **jen** aby, **jen** tak vs. přece **jen**; jenom: **jenom** jesi, **jenom** tak vs. přece **jenom**; kór: **kór** dyž vs. *a* **kór**; tak: **tak** *ať* vs. dyž **tak**, ani ne **tak**, asi **tak**, až **tak**, i **tak**, jen **tak**, jenom **tak**, nebo **tak**; **ňák**: **ňák** tak vs. tak **ňák** ap.

Nejvyšší počet kombinací vykazují spojka *a* a partikule /adverbium *tak*. Kromě kombinací dvou slov se méně často může ustálit i kombinace tří až čtyř slov, např. *a když tak, ani ne tak ale*.

Systémové víceslovné partikule bezesporu představují otevřenou třídu a nejspíš můžeme očekávat nárůst různých kombinací. V podkapitole o kumulaci partikulí (viz 2.1.1) zmíníme i další kombinace, které je možné považovat za poloustálené a které se časem třeba ustálí, ačkoli původně při anotaci PMK nebyly označené jako víceslovné.

Jak už jsme poukázali, problémem při jejich určování je i značné splývání s frazeologií a občas i nejasná hranice v textu, resp. promluvě: vše, co je v těsném sepetí s promluvou a je těsně zakomponováno do její struktury, by mělo být považováno za víceslovnou partikuli, na rozdíl od frazémů, které se vyskytují samostatně: *až tak strašný to nebylo* vs. *Až tak!*; *Tak ať přijdou* vs. *Tak ať!*

2.1.1. Kumulace partikulí ve výpovědi

Kumulace dvou a více partikulí vedle sebe, jež jsou volnými textovými kolo-kacemi anebo taky shluky⁸ dvou a více slov, též poukazují na jistý projev preferenci při kombinaci partikulí.

Řetězení partikulí – od dvou do pěti – se vyskytlo zhruba ve 12 % materiálu. Nejpočetnější skupinou je řetězec dvou partikulí – celkem se v PMK vyskytlo 6 948 takovýchto kontextů, což je 9,4 % všech výskytů partikulí. Mluvíci při

⁸ Za shluky považujeme kombinace s nízkou frekvencí, tj. málo předvídatelné opakování kombinace.

hledání lepší formulace, anebo při pokusu lépe uspořádat své myšlenky, někdy i nevědomky vysloví v pořadí další partikule, jež zpravidla netvoří žádný souvislý celek či pevnou asociativní kombinaci.

Partikule vyskytující se na první, anebo druhé pozici, jsou v zásadě stejné, liší se pouze svou frekvencí na dané pozici. Na první pozici je výrazně nejčastější partikule *no* (má téměř 10x vyšší frekvenci než na 2. pozici), po ní *tak* (zhruba 3x vyšší než na 2. pozici). Na druhé pozici nejfrekventovanější partikule *jako* má ale jen 2x vyšší frekvenci než *jako* na 1. pozici. Partikule vyskytující se těsně za sebou můžeme tedy rozčlenit do tří skupin:

1. partikule častěji se vyskytující na 1. pozici: *no, tak, teda, ale, už, nó, jo, zase, takže, ovšem*;
2. partikule častěji se vyskytující na 2. pozici: *jako, a, i, taky, zase, eště, samozřejmě, vůbec, určitě, že, rozhodně, dyť, stejně, úplně, jaksí, totiž, jakoby, zkrátka*;
3. partikule vyskytující se na obou pozicích víceméně stejně: *to, prostě, asi, třeba, už, vlastně, vono, skutečně, aspoň, zrovna, myslím, koneckonců, zřejmě*.

Na první pozici se přirozeně vyskytují partikule, jež běžně mají iniciálovou pozici i v případech, že se nekumulují. Na druhé pozici kromě nejfrekventovanějších partikulí *jako, a, teda* a *prostě* (nejfrekventovanější kombinace: *no a, no ale, tak jako, teda jako, to jako, teda vopravdu, a teď, a tak*) najdeme mnohem víc modálních, intenzifikačních a expresivních partikulí než na pozici první, což je zcela pochopitelné: po partikulích, jež mají výrazně počáteční pozici (*no, tak*) mluvčí použitím druhé partikule více specifikuje svůj postoj k vyřčenému (platí to i pro kumulační trichotomii: *no a eště /potom /právě /tak /taky /takže /teda /teďka /určitě /vlastně /víš /vůbec; no ale dyť /jinak /právě /rozhodně /zas* apod.).

Pokusíme se vystopovat nejtypičtější další preferenční kombinace nejfrekventovanějších partikulí na 1. pozici:

no – prostě (45) / asi (38) / určitě (32) / dyť / vono (24) / samozřejmě (14) / rozhodně / možná (13); **tak** – asi (58) / prostě (57) / samozřejmě (28) / určitě (18) / přece / vono (12) / rozhodně (10) / možná (8); **a** – dyť (13) / vono (12) / prostě (9) / samozřejmě (6) / asi (4); **jako** – prostě (32) / asi (18) / vopravdu (15) / samozřejmě (9) / určitě (7) / rozhodně / možná (4); **teda** – vopravdu (32) / asi / samozřejmě (17) / skutečně (8) / prostě (7) / rozhodně (5); **ale** – dyť (11) / prostě (10) / vono (9) / asi (8) / rozhodně / vopravdu / přece (5) / samozřejmě (4) / určitě (3).

Ze všech faktuálních partikulí se jako nejuniverzálnější jeví partikule *asi*: na obou pozicích má přibližně stejnou frekvenci. Nejen že jsou nejčastější kombinace *no / tak / jako / teda + asi*, ale také kombinace dvou faktuálních/faktuálně-intenzifikačních partikulí *samozřejmě / vopravdu / určitě / možná / rozhodně + asi* není výjimkou, což ovšem platí i obráceně, je-li *asi* na první

pozici: *asi* + *pravděpodobně* / *určitě* / *zřejmě* / *vopravdu*. V této významové diskrepanci je zřejmě obsažena nejistota mluvčího.

Partikule s nejvyšší restrikcí kombinací jsou *přece*, *dyť* a *vono*. Nejčastějšími kombinacemi jsou *tak / ale / a + přece*, *a / ale + dyť* a *no / tak / a / ale + vono*. Celá řada kombinací se zde ale nevyskytla: např. **jako / teda / asi / třeba / prostě / i / vlastně + přece*, nebo **tak / jako / teda / to / asi / prostě / třeba / už / taky / i + dyť*; **to / prostě / třeba / už / taky / i / eště / zase / vůbec / spíš / samozřejmě / snad + vono*. Je to nejspíš proto, že u těchto výrazů jde o velmi silnou expresivitu, kterou nelze dále modifikovat, na těchto slovech je také velmi často důraz, a tak mají mnohem silnější první pozici (*přece* a *dyť*), u *vono* jsou obě pozice vyrovnané. Je-li *dyť* na začátku dvojice, je poměrně častá kombinace *dyť + vono / přece*:

dyť přece podmínkou je filozofická fakulta, ne?; *dyť přece* škola není vod toho, aby studenty něčemu naučila, ale aby zaměstnala profesory; *dyť vono* už je jí taky dost apod.

Při mapování **kumulací partikulí** jsme vystopovali řadu dalších výrazů, jež by vzhledem k svému vysokému indexu opakování v podobných kontextech a poměrně vyhraněnému významu měly být též označeny za ustálené čili **systémové víceslovné jednotky**: např. *tak jako*, *tak asi*, *asi tak*, *to teda*, *ba přímo*, *eště navíc*, *zase naopak*, *takže vlastně*, *vůbec ne*, *ani ne*, *potom / pak eště*, *ty jo*. První výraz pro svou vysokou frekvenci a zcela vyhraněnou funkci ve výpovědi (váhavost, nejistota: např. *toho manžela jsem tak jako milovala*) v porovnání s víceslovným spojovacím adverbiem (*město je většinou větší, lidi se neznaj tak jako na vesnici*). O tom, že slůvko *ba* vytváří ustálené kolokace s dalšími slovy svědčí též fakt, že ve FSMČ máme doloženy frazémy *ba naopak* a *ba ne*.

Téměř všechny kolokáty partikulí *jako*, *teda* a *prostě*, jsou-li tyto partikule na prvním místě řetězce, mají jen jeden výskyt – tím, že tyto partikule s dalšími slovy nevytvářejí žádnou pevnější vazbu, se jen potvrzuje jejich převážně výplňková funkce.

Vícenásobné kumulace (řetězení čtyř a pěti partikulí za sebou) jsou poměrně řídkým jevem. Více než řazení jednotlivých partikulí za sebou a jejich kombinace je zde zajímavé sledovat způsob strukturace promluvy, což nesouvisí přímo s tématem tohoto článku. Nicméně uvedme několik rysů typických pro takováto řetězení, k nimž jsme dospěli po analýze širších kontextů (zhruba 100 slov, čili 50 před a 50 po KWIC – key word in context). Vícenásobné kumulace v monologu provázejí: 1. různé fáze promluvy – začátek promluvy (*no*), přidání dalších příkladů (*eště*, *navíc*, *potom*, *pak*, *třeba*), či návrat k tématu s pokusem o vyvození závěru (*ale*, *jinak*); 2. kladení většího důrazu na část promluvy: *ale vo tom štěstí sem mluvil ve smyslu, co může člověk sám ovlivnit. a úspěšnost, tak to je <právě možná právě zase> v tom* – všechny užití partikule svým způsobem zde více či méně zdůrazňují a dokreslují vyřčené tvrzení: *právě* – intenzifikace, *možná* – ubrání intenzity (zaváhání),

právě – opakování intenzifikace jako druhý pokus o ujištění se, *zase* – vymezení se k předchozímu sdělení (tvrzení); 3. začátek repliky druhého mluvčího v dialogu: řetězec partikulí uvádí buď souhlasnou, anebo odmítavou reakci (*jo vlastně dyť von, no dyť to přece; tak to teda rozhodně* – ne), která vyplývá z rychlého zhodnocení repliky prvního mluvčího. Vyslovení více slov za sebou umožňuje recipientovi ještě chvilku zvážit, do jaké míry bude s produktořem souhlasit. Řetězcem partikulí druhý mluvčí taky rozvádí téma (*jo a to eště*), či uvádí nové téma (*jo ale jinak mimochodem*), což souvisí vlastně s již zmíněnými fázemi promluvy; 4. celkové nadužívání partikulí v promluvě. Uvedme jednu ukázkou, v níž se nevyskytuje nadužívání explikativ (*no, jako, teda, prostě*), jimiž idiolekt mluvčích vypomáhajících se partikulemi zpravidla oplývá, díky čemuž tento projev působí poněkud kultivovaněji⁹. Přesto je v něm v průměru každým pátým slovem partikule:

(83 slov – 18 partikulí), <promluva ZVAF¹⁰, č. m. 260>

prostě to, nemám takový ambice, ale **každopádně** mně stačilo loni, a ty to dobře víš, když sem nastoupila **vlasně** do zaměstnání, že jo, že to byl pro mě šilenej šok, **jó**, starat se **teda** tady vo, vo dvouapůlletýho synka a <**potom eště teda že jo**>, chodit **tak ňák** slušně vypadající do školy, něco tam slušně vodvykládat, slušně se vrátit domu, a zase se **teda** postarat o tu rodinu, a **to** sme z toho **teda** eliminovali ten veřejnej život, že bych se někde angažovala **prostě**

2.2. Místo výskytu partikulí

Již zmíněný Kódovník PMK (viz Příloha) na 4. pozici uvádí valenci partikulí. Rozlišovali jsme 4 pozice, na nichž se partikule můžou vyskytnout:

1. počáteční; 2. koncovou; 3. jinou (většinou jde o pozici vyskytující se na jiném místě než na začátku či na konci věty anebo vážící se se slovem stojícím jinde než na začátku či na konci věty; její pozice je často, i když ne vždy, uprostřed promluvy); 4. tzv. pozici blíže neurčenou (tato kategorie v celém Kódovníku PMK byla ponechána pro případy, kdy rozhodování na základě kritérií, které nabízí kódovník, nemůže být jednoznačné¹¹).

Počáteční, koncová a jiná pozice se dále člení na kombinace (valenci) partikulí s větou – **adpropoziční** (v kódovníku jsou kombinace partikulí s propozicí

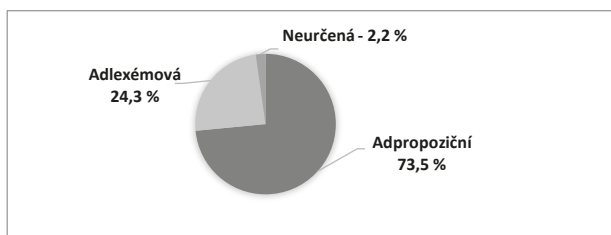
⁹ Nesmíme zapomenout, že jde o běžně mluvený projev, jenž se bez hojného výskytu partikulí neobejde. Z hlediska plynulosti, srozumitelnosti a celkového vyznění zde uvedené promluvy však nelze říct, že jde o nadužívání partikulí, které je často příznačné pro nekultivované projevy.

¹⁰ Z-žena, V-nad 35 let, A-vysokoškolské vzdělání, F-formální nahrávka, tj. monolog

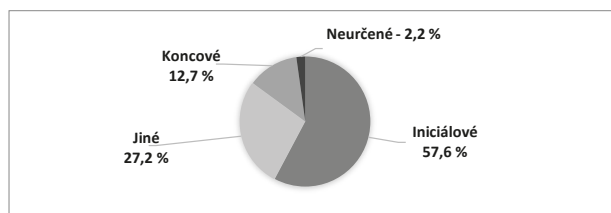
¹¹ V případech partikulí jde o jejich výskyt v nedokončených větách, v kontextu narušené větné struktury, elize, různých vybočení, digrese, kratších či delších odmlk, tápání při hledání lepší formulace a adekvátnějšího uchopení myšlenky. Partikule při takovýchto sděleních nemá tedy svou většinově běžnou funkci, respektive nevyskytuje se v běžné pozici, a tudíž nezapadá do žádného kontextu. Mluvčí o ni spíše zavádí, přičemž se tok jeho myšlenek ubírá jiným směrem.

označeny čísly 1, 2 a 3), anebo se slovem – **adlexémové** (v kódovníku čísla 4, 5 a 6). Takto jsme dohromady získali 7 možností, přičemž 7. možnost je zmíněná poslední pozice blíže neurčená. Tato pozice byla také nejméně zastoupena: takto bylo z celkového materiálu označeno pouze 2,21 % pozic.

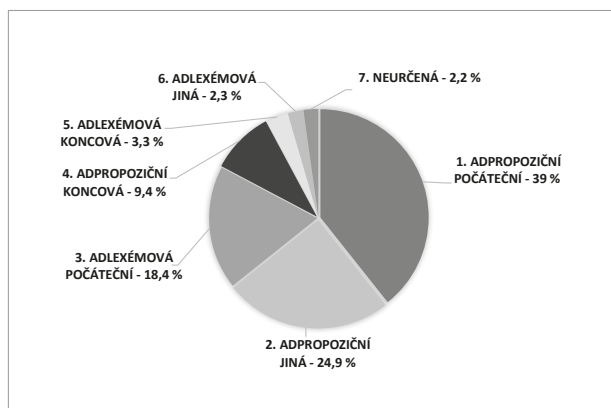
Naplnění jednotlivých pozic na základě kritérií analýzy materiálu PMK ukazují níže uvedené grafy 1–3. Graf 1 znázorňuje poměr partikulí pojících se s větou, či se slovem; Graf 2 pozici partikulí v promluvě a konečně Graf 3 procentuální naplnění kombinací všech pozic (počáteční, koncová, jiná pozice adpropoziční nebo adlexémová a pozice blíže neurčená):

Graf 1. Poměr adpropozičních a adlexémových partikulí v PMK

Graf 2. Místo výskytu partikulí v promluvě v PMK

Graf 3. Celková frekvence tvarů partikulí podle místa výskytu a valence v PMK

Z důkladné analýzy výskytu partikulí v promluvě v materiálu PMK vyplynulo:

- **partikule se třikrát častěji kombinují s větou než se slovem**; adpropoziční počáteční pozice je dvakrát častější než adlexémová počáteční, adpropoziční koncová je až třikrát častější než adlexémová koncová;
- nejsilnější pozicí, 57,6 %, je **pozice počáteční** (nejfrekventovanější: *no, tak, a, to, jako, teda, prostě, no tak, ale, třeba*);
- na **koncovou pozici** připadá zhruba 13 % výskytů (nejfrekventovanější: *že jo, jo, no, vid', teda, nó, víš, ne, taky, jó*);
- zhruba třetina partikulí se vyskytla **uprostřed promluvy** (nejfrekventovanější: *teda, jako, prostě, asi, taky, třeba, že jo, zase, tak, vlastně*);
- nejvýraznější **adlexémové partikule** jsou *dokonce i, až, i, zvlášť, přímo, zejména, doslova a třeba i*; všechny další adlexémové partikule se v mnohem větší míře kombinují též i s větou.

Pokud jde o tvary partikulí, z materiálu PMK vyplynulo, že jsou téměř všechny partikule **polyvalenční**, resp. mohou se vyskytnout na jakémkoli místě v promluvě, přičemž se pojí buď s větou, anebo se slovem. Odlišné jsou pouze frekvence tvarů na jednotlivých pozicích a zde jednotlivé partikule vykazují zcela jasné preference. Nicméně mluvený jazyk je natolik mnohotvárný a nepředvídatelný, že s jistotou můžeme říct, že zde platí pouze tři pravidla:

- pokud je silná počáteční pozice, koncová se vyskytuje jen sporadicky a obráceně;
- ustálené víceslovné kombinace můžeme čekat jen u adpropozičních partikulí;
- adlexémové partikule vznikají ad hoc v kontextu, jsou tedy nepředvídatelné, jejich kolokace nejsou pevné, a tudíž nemají vysokou frekvenci (např. všechny kolokáty adlexémové počáteční partikule *teda* mají frekvenci 1).

Následující tabulka (Tabulka 2) znázorní tyto poznatky na příkladu několika vybraných partikulí (faktuální a faktuálně-intenzifikační třída; nejobsazenější pozice jsou v tabulce zvýrazněny):

lemmata		Adpropoziční valence			Adlexémová valence			neurčená %
faktuální	intenzifikační	poč. %	kon. %	jiná %	poč. %	kon. %	jiná %	
	teda	20,35	3,65	40,07	18,71	5,51	2,08	2,59
	jako	25,27	1,71	34,44	25,77	4,54	3,75	4,5
	tak	76,86	0,5	11,34	7,62	0,09	0,95	2,63
	že jo	0,41	68,61	23,43	0,25	6,1	0,83	0,33

lemmata		Adpropoziční valence			Adlexémová valence			neurčená %
faktuální	intenzifikační	poč. %	kon. %	jiná %	poč. %	kon. %	jiná %	
asi		19,94	2,26	36,95	32,14	2,67	2,76	2,93
jo		4,33	60,88	18,16	1,23	14,24	0,3	0,82
vlas(t)ně		26,27	2,62	49,1	14,52	3,18	1,38	2,9
ale		75,00	2,00	17,5	3,66	0,5	0,00	1,33
zase		34,13	2,06	44,65	13,1	1,03	1,55	3,44
taky		19,45	4,32	31,17	27,2	8,46	4,32	5,04
v/opravdu		23,48	3,86	34	30,9	1,93	2,2	3,59
i		4,72	0,00	2,15	80,5	1,06	9,04	1,88
eště		22,22	2,5	20,12	39,2	4,82	7,75	3,35
už		25,94	0,66	36,3	23,94	1,99	9,75	1,33
vůbec		16,19	4,31	40,2	28,00	4,96	4,96	1,51
až		5,22	0,00	0,65	84,5	1,3	5,2	2,6
aspoň		32,3	2,2	8,00	49,3	0,73	6,6	0,73
navíc		83,4	0,00	11,1	0,00	5,5	0,00	0,00
zejména		22,22	0,00	11,11	66,66	11,11	0,00	0,00
zvláště		21,5	0,00	7,1	64,3	7,1	0,00	0,00
kór		30,7	0,00	0,00	69,3	0,00	0,00	0,00
dokonce i		0,00	0,00	0,00	90,9	0,00	9,1	0,00

Tabulka 2. Poměry faktuálních a intenzifikačních partikulí s frekvencí > 10 na jednotlivých pozicích

Pro lepší názornost uvedeme několik příkladů kódování velmi četné partikule *teda*:

- ADPROZIČNÍ POČÁTEČNÍ (1): *vono **teda** taky záleži na tom*
- ADPROZIČNÍ KONCOVÁ (2): *tak mě to začalo bavit **teda***
- ADPROPOZIČNÍ JINÁ (3): *prostě ty ženský sou **teda** stahaný a vyřízený*
- ADLEXÉMOVÁ POČÁTEČNÍ (4): *vidíte klacky, třináč, čtrnáč let, nad nima stojí matka, **teda** žena s dvěma taškama, ani je nenapadne se zvednout*
- ADLEXÉMOVÁ KONCOVÁ (5): *ta mládež **teda** by se vůči těm starším a tomu okolí měla chovat slušně*
- ADLEXÉMOVÁ JINÁ (6): *je to i známý, že jo, nejen **teda** z pohledů těch učitelů, ale vůbec **teda** těch lidí, který se s tím zabývají*

- NEURČENÁ (7): *dycky špatný případ působí lepší než ten dobrej a dycky každej spíš teda, zvláště u mladejch lidí, že jo, víc je sváděj špatný příklady než dobrý, já myslím*

3. Bezprostřední okolí partikulí

V bezprostředním okolí partikulí jak zleva, tak i zprava se kromě interpunkčních znamének – čárky, tečky, dvě až tři tečky (v přepisu značící kratší či delší odmlku mluvčího) a otazníku nejčastěji vyskytují různá další sysemantika: spojky, další partikule, reflexivní částice, pomocná verba, adverbium *tam* a osobní či ukazovací zájmena, především *já* a *ty*. Vysoké procento interpunkčních znamének hlavně před partikulemi (2,5krát více než zprava) svědčí o jejich výrazně nejčastější iniciálové pozici ve výpovědi. Dvakrát vyšší výskyt dvou a tří teček zleva zase vypovídá o mnohem pravděpodobnějším výskytu partikule v toku vyprávění po jakémkoli zaváhání či hledání správného slova a lepší formulace.

V níže uvedené tabulce (Tabulka 3) je zobrazeno prvních 20 nejčetnějších pozic v levém a pravém okolí partikulí:

Levé okolí		Pravé okolí	
,	18298	,	7601
.	6773	to	2970
to	3004	jo	2622
a	2527	.	2354
že	2016	tak	2157
je	1748	a	1628
..	1624	je	1329
tak	1407	se	1304
no	1406	v	1275
ale	1387	..	1158
se	1019	jako	1113
?	987	na	1098
...	604	já	1083
tam	597	si	898
jako	556	ty	740
si	504	sem	693
teda	470	že	619
já	424	?	610

Levé okolí		Pravé okolí	
sem	420	tam	507
nebo	396	ale	488

Tabulka 3. Frekvenční seznam prvních 20 levých a pravých pozic v bezprostředním okolí partikulí

Mezi první dvacítkou levých a pravých doplnění pouze čtyři výrazy nenajdeme na opačné straně (v tabulce jsou tato slova zvýrazněna): zprava se nevyskytují *no*, tři tečky (dlouhá odmlka), *teda* a *nebo*, kdežto zleva nenajdeme *jo*, prepozice *v*, *na* a ukazovací a osobní zájmeno *ty*.

Porovnáme-li stejné výrazy s nejdříve odlišnou četností zleva a zprava, jsou to:

Výrazně vyšší levé okolí			Výrazně vyšší pravé okolí		
zleva	word	zprava	zleva	word	zprava
86	tom	3	10	v	1275
159	který	12	19	na	1098
63	což	5	218	jo	2622

Tabulka 4. Nejvýraznější rozdíly v distribuci levého a pravého doplnění partikulí

Prepozice před partikulí je poměrně vzácná – pouze prepozice před partikullemi zdůrazňujícími míru naplnění, např. *úplně*, *naprosto*, *čistě*, *příliš* apod. ve výrazech **na úplně** / **naprosto jiné úrovni**, **v úplně** / **naprosto jiné situaci**, **v úplně** / **naprosto dezolátním stavu**, **v naprosto liberálních poměrech**, **v čistě křesťanským (kroužku)** – vnímáme jako koherentní verbální projev, a to proto, že s adjektivem tvoří pevnou kolokaci (*úplně jiný*, *naprosto dezolátní*, *čistě křesťanský*). Dalším koherentním příkladem je *berou drogy v čím dál větší míře*. Většina dalších příkladů (kromě partikulí *teda* a *jako*, které snad lze vložit kamkoli – srov. poslední dva příklady) je často poznamenána narušením aktuálního členění, což je nejspíš způsobeno hledáním lepšího, vhodnějšího příkladu, anebo náhlým zaváháním mluvčího – v těchto příkladech vždy jde o adlexémovou valenci:

- což si myslím, že by **v třeba** takovech institucích pohyblivou, nebo jak tomu říkaj, pracovní dobu pohyblivou...
- a není mezi nima rozdíl **v jaksi** v odbornosti, sou kolem pětatřiceti
- nedávno slyšel, že někde **v snad** v Austrálii se přemnožili špačci
- změny, kerý sem zaznamenala **na konkrétně**... budově naší, tak sou to
- to je prostě zločin na... **na vůbec** morálním profilu toho člověka todlencto
- /drogy/...těžko říct, reakce **na asi** současnou situaci, protože dříve si myslím, že to nebylo v takové míře
- tenkrát za první republiky bylo **na jako** daleko vyšším stupni

- rozdělila bych to vzdělání **na teda** takové nutné, základní, které by snad ještě šlo zredukovat

Velmi silnou pozici **před partikulemi** má ovšem **předložkový lokál**: tvar *tom* (viz Tabulka 4) se před partikulí vyskytuje až 30krát častěji než za ní. Jde o příklady typu

sou **na tom asi** hůř, sem **vo tom ňák** slyšel, nevidim **v tom ani** tak chybu velkou přímo, to **na tom vůbec** nezávisí, věkové kategorie se **v tom samozřejmě** liší, finančně sou **na tom asi** ty chlapi lepší, hraje **v tom určitě** roli ekonomická stránka rodiny, **na tom teda** teďko pracuju dost intenzivně, **na tom prakticky** nezáleželo, ženy sou **na tom kupříkladu** platově hůř atd.

Na těchto příkladech je též zřejmé, nakolik je partikule flexibilní.

Vysoký výskyt tvaru *tom* mě inspiroval k tomu podívat se blíže i na výskyt dalších pádů zájmena *ten* v bezprostředním okolí partikulí.

Například tvar *tomu* se před partikulí vyskytuje pouze 3krát častěji než po ní. Před partikulí tvar *tomu* těsně souvisí se syntaktickou stavbou věty a často se též vyskytuje po prepozici:

- nevěřili sme **tomu vid?**; uplně sem **tomu ani** nechtěla věřit; své děti učím **tomu teda**; člověk **tomu až** jako nevěří; já **tomu jako** docela rozumím; co by **tomu teda** mohlo zabránit; myslím, že z Cimrmana **tomu ještě** leccos chybí;
- určitě přispělo **k tomu taky**; to snad patří **k tomu, né?**; nemůže v účetnictví se **k tomu vůbec** dostat; nemá **k tomu třeba** ani žádný předpoklady; no to **k tomu zase** asi maj ty ženský přece jenom blíž; je to strašnej nesmysl a **proti tomu teda** bojuju; co bych **k tomu ještě** řekla.

Takovýchto příkladů v obráceném pořadí (PART+*tomu*) je tedy třikrát méně. Nejčastější kombinací je *tak tomu, teda tomu*:

- **tak tomu** nechtěla vůbec věřit; tak tomu bylo dycky tak; žena musí rozhodnout, jestli **teda tomu** bude věnovat ten čas;
- já sem **prej tomu** pánovi strašně děkovala; **prostě tomu** chybí... tomu chybí...; ať chce sebevíc, tak **stejně tomu** nemůže dát prostě to maximum.

Na rozdíl od dativu a lokálu, instrumentálový tvar *tim /tím* se ovšem v PMK vyskytl dvakrát častěji po partikuli. Téměř všechny výskyty jsou stejné:

je to (asi, spíš, taky, teda, třeba, vlastně, zase) **tim**, že...; je to dáno (asi, právě, hlavně, i) **tím**, že...; tak **tím** je to horší apod.

Z četných příkladů je zřejmé, že tvar *tim / tím* před partikulí mnohem více souvisí s predikátovou valencí a často se vyskytuje též po prepozici:

- u nás to souvisí ale **s tim spíš** bych řekl, kdo je majitel budovy
- nemůžeš se **nad tim dost** dobře zamyslet ... jó
- setkáváme se **s tim celkem** dost často

- a budem **s tím asi** muset něco dělat
- prosím tě, to, **nad tím vůbec** nehořekuj, prosím tě.
- spíš se **nad tím jako** někdy usměju
- to **s tím ale** nemůžu srovnávat
- tu rodinnou výchovu **tím teda** nenahradíme
- **s tím ani** nepočítaly
- **s tím absolutně / rozhodně / taky** nesouhlasím
- **s tím bohužel** nic nenadělám
- **tím vůbec** nic nespravíš
- no a tak se **mezi tím stejně** plácáme všichni
- Kučera nák asi je **s tím taky smířenej**, takže prostě ... jako...

Přestože je rozsah materiálu poněkud limitující, z výše uvedených příkladů z PMK se nám nabízí zajímavý závěr: předložková vazba před partikulemi mnohem těsněji souvisí se syntakticko-morfologickou strukturou věty, tj. slovesnou valencí, přičemž se bezprostředně před partikulí vyskytují ukazovací zájmena odkazující na pád této valence. Prepozice těsně po partikulí, jejíž výskyt je mnohočetně vyšší než před partikulí, je spíše volným doplněním, adverbialem, součástí frazémů či víceslovných prepozic:

- **až do** nepřičetnosti, **prostě do** krajnosti, **taky** do určitý míry;
- **docela na** úrovni, **až na** konci, **asi na** čtyři měsíce, **ale na** druhou stranu, **jako na** úkor rodiny, **prostě na** každým rohu, **samozejmě na** prvním místě;
- **prostě po** čase, **teda po** tý technický stránce, **teda po** stránce vzdělání;
- **to v** žádném případě, **třeba v** současné době, **třeba v** tý politice, **třeba v** tech Budějovicích, **vlasně v** podstatě, **vlastně v** průběhu tejdne, **zřejmě v** dnešní době, **zvláště v** tom prostředí;
- **prostě vod** přírody, **prostě vod** začátku, **teda vod** té doby;
- **tak / teda / třeba u** nás;
- **třeba z** mýho okolí, **uplně z** ničeho nic, **zase z** vlasní zkušenosti;
- **jako za** nás, **jako za** prvý, **prostě za** slušnej peníz, **teda za** žádnou cenu.

4. Závěr

V článku jsme nastínili způsob určování valence partikulí, jenž byl uplatněn při ručním značkování prvního mluveného korpusu češtiny, Pražského mluveného korpusu. Valence partikulí souvisí s místem jejich výskytu v promluvě a jejich spojitostí s celou propozicí, anebo s jednotlivými slovy ve výpovědi. Rozlišili jsme systémové víceslovné partikule vznikající na základě vnitřní syntagmatiky jejich členů od náhodných textových kumulací vykazujících též jisté preferenční kombinatorické možnosti. Výsledky analýzy manuálně zpracovaných autentických dat v rozsáhlých kontextech by měly přinést další hlubší poznatky týkající se uspořádání a strukturování mluveného projevu, místa výskytu a funkce partikulí,

jež se na něm podílejí velkou měrou. Měly by též vést k lepšímu rozpoznání partikulí při jejich automatickém značkování v rozsáhlejších mluvených korpusech a v neposlední řadě mají význam i při výuce češtiny pro cizince.

Příloha – Zpracování partikulí podle Kódovníku PMK

1. pozice – slovní druh, tj. částice (partikule)

2. pozice – druh:

- 1) **vlastní, nehomonymní:** *ať, asi, prej*
- 2) **homonymní s adverbium:** *jistě, klidně, stejně, dovopravdy, zvlášť, jen*
- 3) **homonymní se spojku:** *však, tedy*
- 4) **jiné¹²:**
 - a) homonymní se substantivem nebo jeho předložkovým pádem: *fakt, celkem, například, dokonce*
 - b) homonymní se zájmenem nebo jeho předložkovým pádem: *což, copak, vono (von, voní), to; ovšem*
 - c) homonymní se slovesným tvarem: *myslím, prosím*
 - d) mající formu adverbia, ale nehomonymní s adverbium užívaným jako deadjektivní adverbiale: *hlavně, vlastně*
 - e) homonymní s citoslovcem nebo citoslovečným frazémem: *vid', víš, bohužel*
 - f) jinojazyčného původu: *holt, kór*
- 5) **víceslovné:** *že jo, dejme tomu, no tak, nějak tak, (k)dyž tak, když už, přece jenom, hlavně že*

3. pozice – třída:

- 1) **faktuální** (signalizuje nezaujatý vztah mluvčího k faktu, ke skutečnosti, popř. hodnotí pravděpodobnost): *tak, jinak, jako, teda, jo; možná, asi, spíš*
- 2) **faktuálně-evaluativní** (s podílem hodnocení podaného kvaziobjektivně): *stejně, prakticky, dyť, čím dál tím*
- 3) **faktuálně-intenzifikační** (s podílem hodnocení míry, intenzity ap.): (to) *vůbec* (není pravda), *rozhodně* (to neuznávám), (dost se vo tom píše a) *zvlášť'* (ve Vlastě), (todlecto) *ani* (neni dobrý)
- 4) **voluntativní:** *ať, řekněme*
- 5) **voluntativně-evaluativní** (spojení subjektivního hodnocení s projevem vůle/lhostejnosti): (když člověk pomyslí) *třeba* (na letce), *klidně* (by mohla), (trochu si toho mám vážít) *když už* (je jednou mám)

¹² Tato původní klasifikace, opírající se do značné míry o etymologii slov hlavně v bodech a), d) a f), anebo možnou funkci v promluvě – bod e), se v kontextu skutečného úzu partikulí v promluvě jeví poněkud jinak. V celém korpusu se řada zde uvedených výrazů v kontextu promluvy vyskytuje pouze ve funkci partikule. Mezi vlastní, nehomonymní partikule z kontextového hlediska byly zařazeny také mj. *celkem, dokonce* (zde bod a), *hlavně, vlastně* (zde bod d), *vid', bohužel* (zde bod e), *holt, kór* (zde bod f) a řada dalších.

- 6) **expresivně-evaluativní / intenzifikační:** *no tak, docela, tak nák/nějak, a vůbec, jen* (koukni)
- 7) **emocionálně-evaluativní / intenzifikační:** *bohužel, vyloženě*
- 8) **faktuálně-expresivní (+ evaluativní):** *prostě, halt, vono* (je to dost jako špatný)
- 9) **jiné:** kombinace *no/nó, ale, výčtové pak* (má malej plat)

4. pozice – valence:

- 1) **adpropoziční – počáteční,** tj. k celé větě – začáteční: *tak* (já si myslím...), *vono* (totiž na tom nezáleží), *asi* (sou rodiče mírnější, než byli)
- 2) **adpropoziční – koncová,** tj. k celé větě – koncová: (musel brzdit) *prostě; ... a tak; ... (že) jo; ... nebo něco*
- 3) **adpropoziční – jiná,** tj. k celé větě – jiná: (potom tam) *asi* (bude hrát velkou roli), (když chce) *třeba* (někdo ject někam do přírody), (to se) *vůbec* (neví)
- 4) **adlexémová – počáteční,** tj. k jednotlivému výrazu – začáteční: (mají) *vopravdu* (větší vztah k...), *třeba* (celá vesnice)
- 5) **adlexémová – koncová,** tj. k jednotlivému výrazu – koncová: (takovej vlastně kolotoč) *no;* (a ročníkový práce) řekněme
- 6) **adlexémová – jiná,** tj. k jednotlivému výrazu – jiná (vložená do víceslovného výrazu): (bez) *třeba* (nápadu), (mý přítelkyně) *taky* (známá), (v učňovských) *například* (školách), (že se) *ani* (nemoh votočit)
- 7) **jiná, neurčeno,** nelze posoudit

5. pozice – modus věty:

- 1) **konstatovací/oznamovací:** (musel brzdit) *prostě;* (to já taky nevím), že jo
- 2) **tázací:** (večer ho budeš vodit ty venčit), že jo?
- 3) **imperativní/zvolací:** *tak* (dělej), *at'* (nezakládaj rodinu)
- 4) **jiný nebo smíšený:** (já *snad*) *abych* (šel zalejvat)

6. pozice – styl promluvy

- 1) **styl základní** – styl neformálních ústních projevů, tj. styl běžně mluvený: *von* (z toho kouká) *asi* (takovej průšvih), že jo
- 2) **styl mluvený=psaný** (styl mluveného projevu výrazně se blížíci stylu projevů psaných): (on by se) *prý* (rád na to) *asi* (podíval), že ano
- 3) **styl knižní:** (je to divné), *ba* (zarážející)
- 4) **styl vulgární:** (to je) *fakt* (průser)

Bibliografie

- Bauer, L. (1988). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Čermák, F. (1990). *Syntagmatika a paradigmatika českého slova. II. Morfologie a tvoření slov*. Praha: Univerzita Karlova.

- Čermák, F. (1997). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace.
- Čermák, F. (2001). Syntagmatika slovníku: typy lexikálních kolokací. In: Z. Hladká, P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzálie a specifika 3* (223–232). Brno: Masarykova univerzita.
- Čermák, F., Holub, J. (2005). *Syntagmatika a paradigmatika českého slova: valence a kolokabilita*. Praha: Karolinum.
- Čermák, F. et al. (2001). *Pražský mluvený korpus (PMK): přepisy nahrávek pražské mluvy z 90. let 20. století*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <http://www.korpus.cz>.
- Čermák, F. et al. (2007). *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha: Nakladatelství Karolinum [FSMČ].
- Čermák, F. et al. (2009). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné, 2. díl*. Praha: Leda [SČFI].
- Filipec, J., Čermák, F. (1985). *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Filipec, J., Daneš, F. (2003). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia [SSČ].
- Grepl, M. (2004). Funkce částic (partikulí) ve výstavbě českých výpovědí. In: E. Rusínová (ed.), *Přednášky a besedy z XXXVII. běhu LŠSS* (49–56). Brno: Masarykova univerzita – Filozofická fakulta.
- Karlík, P. et al. (eds.) (2017). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. <https://www.czechency.org> [NESČ].
- Matthews, P.H. (1991). *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uličný, O. (1986). Částice. In: M. Komárek et al. (eds.), *Mluvnice češtiny, 2. Tvarosloví* (228–238). Praha: Academia [AMČ 2].

ABSTRAKT: Článek se zabývá popisem valence partikulí v mluvené češtině. Vychází z materiálu Pražského mluveného korpusu (PMK), prvního českého mluveného korpusu. Po stručném představení výchozího korpusového materiálu a hlavních výsledků šetření se soustředí na popis valence partikulí, tj. jejich schopnost vázat se na jiná slova ve větě, nebo na celou větu, což úzce souvisí s místem jejich výskytu. Dále se zaměřuje na kumulaci partikulí v promluvě, která je z pohledu syntagmatiky převážně textová a zachycuje pouze náhodně se opakující textové kombinace dvou nebo více partikulí vedle sebe, na rozdíl od systémové, jejímž výsledkem jsou víceslovné partikule. Oba procesy však ukazují na kombinatorické možnosti partikulí. Nakonec je představeno bezprostřední okolí všech partikulí, které se vyskytly v PMK.

WALENCJA PARTYKUŁ NA PODSTAWIE DANYCH Z PRASKIEGO KORPUSU MÓWIONEGO

ABSTRAKT: Artykuł dotyczy opisu walencji partykuł w języku czeskim. Oparty jest na materiale Praskiego korpusu języka mówionego (PMK), pierwszego czeskiego korpusu języka mówionego. Po krótkim wprowadzeniu wstępnego materiału korpusowego i głównych wyników badań, artykuł skupia się na opisie walencji partykuł, czyli ich zdolności wiązania się z innymi słowami w zdaniu lub z całym zdaniem, co jest ściśle związane z miejscem ich występowania. Koncentruje się również na kumulacji partykuł w mowie, która z punktu widzenia syntagmatyki jest głównie tekstowa i wychwytuje tylko przypadkowo powtarzające się tekstowe kombinacje dwóch lub więcej partykuł obok siebie, w przeciwieństwie do systemowej, wynikiem które są partykuły wielowyrazowe. Jednak oba procesy wskazują na kombinatoryczne możliwości partykuł. Na koniec przedstawiono bezpośrednie otoczenie wszystkich partykuł, które wystąpiły w PMK.